

Against the Almohads in Sabtah (A.H. 542-543/A.D. 1147-1148) New Numismatic Evidence", *JAOS*, CIII (1983), s. 505-514; Abdülâzîz er-Rifâî, "el-Kâdî 'İyâz el-edîb li-'Abdisselâm Şakkûr", *'Âlemü'l-kütüb*, XII/4, Riyad 1412/1991, s. 585-588; Halima Ferhat, "Famille et société à Sabta d'après l'ouvrage du Cadi 'İyyâd Madhâhib al-Hukâm (XIIème siècle)", *Hespêris Tamuda*, XXX/2, Rabat 1992, s. 5-15; Abbas Erhile, "el-Kâdî 'İyâz ve nazarâtühû fî men-heci tahkîki'l-mahtût", *'Âlemü'l-kütüb*, XVI/1 (1415/1995), s. 19-26; Âkif Kötén, "Kadî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", *Uû İlahiyât Fakültesi Dergisi*, VII, Bursa 1998, s. 269-278; Moh. Ben. Cheneb, "İyâd", *İA*, V/2, s. 1235-1236; M. Talbi, "İyâd b. Müsâ", *El²* (Fr.), IV, 302-303.

M. YAŞAR KANDEMİR

KÂDÎ MİR MEYBÜDÎ

(قاضی میر میبدی)

(ö. 909/1503-1504)

İranlı Sünnî âlim, düşünür.

İran'ın Yezd eyaletine bağlı Meybûd kasabasında doğdu. Bazı kaynaklarda Kemâleddin Emîr Hüseyin Yezdî, bazılarında ise Emîr Hüseyin Mîr b. Muînüddîn Meybûdî (Meybodî) şeklinde zikredilir ve kısaca Kâdî Mîr diye anılır. Şîraz'da Celâleddin ed-Devvânî'nin derslerine devam etti ve onun aracılığıyla Akkoyunlu prenslerinden Yâkub Bey ile tanıştı; bu zâtın hükümdarlığı döneminde Yezd şehri kadılığına tayin edildi (Sâm Mirza, vr. 50^b).

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Meybûdî mektuplarından anlaşıldığına göre Sünnî bir âlim olup kırk yılı aşkın bir süre İran'da çeşitli medreselerde ders okutmuş, altı yıldan fazla bir süre de Yezd kadılığında bulunmuştur. Daha sonra felsefî görüşleri ve kadılığı süresince şer'î kurallardan hiç tâviz vermeyen tutumu sebebiyle çeşitli ithamlara mâruz kalmış ve bilinmeyen bir tarihte bu görevinden ayrılarak eserlerini kaleme almaya başlamıştır (*Münşe'ât-ı Meybûdî*, s. 157-163).

1503 yılında Safevî hânedanının kurucusu Şah İsmâîl, Akkoyunlu Hükümdarı Murad Bey'i Hemedan yakınlarında yenerek Şîraz ve Kâzerûn'a kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altına alına çoğunluğu Sünnî olan âlimleri huzuruna çağırıp Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a hakaret etmelerini istemiş, Şemseddin Huferî adlı bir kişi dışında hiçbirisi Şah İsmâîl'in bu arzusunun yerine getirmemiş ve bu sebeple öldürülmüşlerdir. Meybûdî'nin de bunlar arasında bulunduğu sanılmaktadır (Safâ, V, 160; Browne, IV, 57). Serkîs (*Mu'cem*, II, 1486) ve Brockelmann (*GAL*, II, 272) vefat

tarihini 904 (1498) olarak kaydetmişlerse de Hasan-ı Rûmlû onun ölümünü 909 yılı olayları arasında zikretmiştir (*Ahşenü't-tevârîh*, s. 82).

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Kâdî Mîr kelâm, felsefe, mantık, gramer, geometri ve astronomi gibi akli ilimlerle ilgilenmiş, ayrıca "Mantık" mahlasıyla şiirler yazmıştır. *Münşe'ât* adı altında topladığı mektupları onun Arap ve Fars edebiyatında usta olduğunu göstermektedir. Fikrî ve felsefî konularda hocası Celâleddin ed-Devvânî'nin izinden giden Meybûdî'nin o dönemde çok revaçta olduğu bilinen İbn Sînâ, Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî felsefesinin sentezinden oluşan yeni bir ışrak anlayışını geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu anlayış, Sadreddîn-i Şîrâzî ile birlikte Şîi renge bürünerek Safevî İran'ın hikmet ve irfanını şekillendirecektir.

Kâdî Mîr akli ilimlere tutkun, duygulu, şair ve edip bir kişiliğe sahiptir. Mektuplarından elde edilen bazı ipuçlarına göre çok yufka yürekli olan Meybûdî, kadılık hayatı boyunca dövme ve hapis cezası vermeye pek istekli olmadığı gibi el kesme ve ölüm cezasını uygulama durumunda da kalmamıştır. Bizzat kendisi, böyle bir durumla karşılaşması halinde bunu uygulayabileceğinden endişe ettiğini belirtmektedir. Akli ve nakli ilimlerde pek çok araştırma ve incelemelerinin bulunduğu, ancak kadılık görevi sebebiyle bunları kaleme alacak vakit bulamadığını, bundan dolayı farz-ı kifâye olduğuna inandığı kadılık görevinden ayrılmak istediğini belirtmektedir (*Münşe'ât-ı Meybûdî*, s. 157-163).

Devrindeki âlimler ve öğrencilerle kadılardan ve vakıf mütevellilerinden şikâyet eden Meybûdî'ye göre selef-i sâlihîn ictihad derecesine varacak şekilde çalışıp çabalamışlardır. Onların ictihadları ortadadır. Fakat daha sonraları ulemâ taklitle yetinmiş, aralarından müctehid çıkmadığı gibi uzun zamandır ne bir müfessir ne muhaddis ne de fakih yetişmiştir. Bu sebeple medreselerde öğrenim son derece yetersizdir. Medrese öğrencileri ilimle uğraşamamakta, gereksiz şeyler peşinde koşmaktadır. Dinî ilimler terk edilmiş, akli ilimler de ülkeden kovulmuştur. Filozofların sözleri tahrif edilmiş, kimse hikmetten anlamaz olmuştur. Bu yüzden İslâm ülkeleri büyük bir fikrî durgunluğun içine düşmüştür (*a.g.e.*, s. 171).

Kâdî Mîr, ömrünün kırk yılını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirdiğini, ancak

bazı kişilerin İbn Sînâ gibi kendisini de tekfir ettiklerini, Allah'a heyûlâ dediği yolunda iftirada bulunduklarını söylemektedir. Bu iddianın çok saçma olduğunu, heyûlânın varlığın en alt basamağında yer aldığı konusunda âlimlerin ittifak ettiğini, özellikle İbn Sînâ'nın konuya ilişkin açıklamalar yaptığını, kendisinin ise heyûlânın varlığını dahi kabul etmediğini, eserlerinin de bunun kanıtı olduğunu bildirmektedir (*a.g.e.*, s. 134-135).

Meybûdî'nin eserleri ve fikirleri ana hatlarıyla, Moğol istilâsından sonra gerçekteşen ve günümüze kadar İslâm dünyasının büyük bir bölümünün akli yapısının şekillenmesinde etkili olan İbn Sînâ, Gazzâlî, Sühreverdî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Fahreddin er-Râzî sentezinin derli toplu bir özeti niteliğindedir. Eserlerinin fazlaca itibar görmesinde bunun büyük çapta etkisi vardır.

Eserleri. 1. Şerhu Hidâyeti'l-hikme. *Kâdî Mîr* diye bilinen eser, Esîrüddin el-Ebherî (ö. 663/1265 [?]) tarafından kaleme alınmış olup son zamanlara kadar İran ve Hint alt kıtası ile Osmanlı medreselerinde felsefe ve akli bilimler konusunda ders kitabı olarak okutulan *Hidâyetü'l-hikme*'nin şerhidir. *Hidâyetü'l-hikme*, İbn Sînâ'nın *Uyânü'l-hikme*'si model alınarak yazılmış ve İbn Sînâ-Sühreverdî düşüncesinin Fahreddin er-Râzî tarafından gerçekleştirilmiş olan Sünnî sentezinin el kitabı haline gelmiştir. Moğol istilâsından sonra oluşturulup yaygınlaştırılmaya çalışılan bu yeni modelin mantıkla ilgili kısmını Ebherî, *İsâgûcî* adıyla meşhur olan *er-Risâletü'l-Eşîriyye fi'l-manlık* adlı kitabında ortaya koymuş, eser medreselerde günümüze kadar okutulagelmıştır. Aynı felsefî sentezin tabiiyyât, hendesiyyât ve ilâhiyyât bölümleri ise *Hidâyetü'l-hikme*'de ele alınmıştır. Bu kitap İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*², *en-Necât*, *el-İşârât* ve Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mebâhişü'l-meşriyye*, *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eserlerinin özeti niteliğindedir. *Şerhu Hidâyeti'l-hikme* âlimlerin büyük ilgisine mazhar olmuş, üzerine pek çok hâşiye yazılmıştır. Bunlar arasında Mevlânâzâde Ahmed b. Mahmûd el-Herevî, Nizâmeddin Osman el-Hatâî, Muhammed Muslihüddin-i Lârî, Sadreddîn-i Şîrâzî, Hocaâde Muslihüddin Efendi, Lutfullah b. İlyâs er-Rûmî, Pîr Muhammed b. Alâeddin Ali el-Fenârî, Nasrullah b. Muhammed el-Halhâlî (Kanpûr 1880), Fahreddin el-Esterâbâdî (Leknev 1873), Muhammed b. el-Hâc Humeyd el-Kefevî (İstanbul 1265; Kahire 1309), Aynülkudât

Haydarâbâdî (Leknev 1335), İsmâil Gelenbevi (İstanbul 1270) ve İngiliz Kerim Efendi'ye ait olanlar sayılabilir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2029; *GAL Suppl.*, I, 840). Eser, Akkirmânî (ö. 1174/1760) tarafından bazı ilâvelerle birlikte *İklilü't-terâcim* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1266, 1316, 1319). Akkirmânî ve eseri hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Ömer Faruk Altıparmak bu tercümeyi Latin harflerine çevirmiştir (*Muhammed İbn Mustafâ Akkirmânî ve Eseri İklilü't-Terâcim*, 1993, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). 1638'de A'rec Mustafa Efendi'den *Kâdî Mîr*'i okuduğunu bildiren Kâtib Çelebi (*Mizânü'l-hak*, s. 116), Ebherî'nin aklî ilimlere bir giriş ve mukaddime mahiyetinde olan eserini İbn Sinâ'nın *eş-Şifâ*, *en-Necât*, *el-İşârât* ve *Uyûnü'l-hikme* gibi kitaplarından derlediğini belirtmekte ve kendi devrindeki âlimlerin çoğunun aklî ilimlerde *Kâdî Mîr*'in ötesinde herhangi bir bilgiye sahip bulunmadıklarını kaydetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 684). Osmanlı âlimlerinden Abdullah Ahîskavî'nin 1803 yılında Kars'ta İsmâil Berküşâdî'den bu eseri okuduğu kaynaklarda zikredildiği gibi (*Revâmizü'l-a'yân*, vr. 642^a) Ahmed Cevdet Paşa'nın Hendesehâne hocası Miralay Nûri Bey'e *Kâdî Mîr* okuttuğu da kaydedilmektedir. *Şerhu Hidâyeti'l-hikme* birçok defa basılmıştır (İstanbul 1263, 1321; Leknev 1281, 1309, 1325; Hindistan 1268, 1288). 2. *Şerhu (Hâşiye'ale)'ş-Şemsiyye*. Meybûdî'nin Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) kaleme aldığı, yakın zamanlara kadar medreselerde ders kitabı olarak okutulan mantıkla ilgili *eş-Şemsiyye* adlı eserine yazdığı bu şerhin de değişik baskıları vardır (İstanbul 1289, 1327). Meybûdî eserin önsözünde kitabın yaygın olduğunu, birçok kişinin ona şerh ve hâşiye yazdığını, ancak bunların yorumlarının farklı olması yüzünden çelişkilerin ortaya çıktığını ve uzayıp giden tartışmaların öğrencilerin söz konusu kitaptan yeterince yararlanmalarını önlediğini, bu sebeple bazı kimselerin ısrarı üzerine esere derli toplu bir şerh yazmaya koyulduğunu belirtmekte (*Şerhu's-Şemsiyye*, s. 2-3), kendisinden önce aynı kitabı şerhetmiş olan Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Kutbûddin er-Râzî gibi âlimlerin görüşlerinden de faydalandığını ifade etmektedir. 3. *Münşe'ât*. Seksen adet mektuptan oluşan eserde müellifin hayatı, fikirleri ve yaşadığı dönem olayları hakkında bazı önemli ipuçları bulunduğu gibi onun Arap ve Fars edebiyatına vâkıf, üslûp sahibi bir yazar olduğu da gözlenmektedir. 4. *Şerh-ı*

Dîvân-ı 'Alî İbn Ebî Tâlib. Bazı kaynaklarda *Şerhu Nehci'l-belâğa* olarak da kaydedilen eser Hz. Ali'ye izâfe edilen şiirleri açıklamaktadır. Sonundaki nottan Safer 890'da (Şubat 1485) tamamlandığı anlaşılmaktadır (*Münşe'ât-ı Meybûdî*, neşredenin girişi, s. 21). 5. *Şerhu'l-Kâfiyye*. *Merda'r-ridâ* adıyla da anılan eser, İbnü'l-Hâcib'in medreselerde okutulan gramere dair *el-Kâfiyye*'sinin şerhidir. 6. *Hâşiye 'ale't-Tavâli'*. Kâdî Beyzâvî'nin kelâma dair *Tavâli'u'l-envâr* adlı eserinin hâşiyesidir. 7. *Câm-ı Gîti-nümâ*. Farsça yazılan bu risâlede özellikle kelâm, felsefe ve tasavvuf konuları ele alınmakta ve bu alanlar arasında bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır (Paris 1641, Latince tercümesiyle birlikte). 8. *Şerhu Hikmeti'l-ayn*. Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin uzun asırlar medreselerde okutulan *Hikmetü'l-ayn* adlı felsefî eserinin şerhidir. Bunların dışında kaynaklarda Kâdî Mîr'in *Mu'ammeyât* adlı bir eserinden söz edilmekte, ayrıca kendisi Ebû İshak et-Teb-rîzî'ye mektubunda (*Münşe'ât-ı Meybûdî*, s. 72) Mevlânâ Muhammed en-Nahcuvânî'nin *Ökîlîdis*'ine bir şerh yazmakta olduğunu bildirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Mîr Meybûdî, *Münşe'ât-ı Meybûdî* (nşr. Nusretullah Ferûher), Tahran 1347, s. 72, 134-135, 157-163, 171, 193-195; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 21; a.mlf., *Şerhu's-Şemsiyye*, İstanbul 1289, s. 2-3; Hândmîr, *Ĥabîbü's-siyer*, III/4, s. 112; Sâm Mirza, *Tuĥfe-i Sâmî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 404, vr. 50^b; Hasan-ı Rûmlû, *Aĥsenü't-tevârîĥ: A Chronicle of the Early Safawis* (trc. ve nşr. C. N. Seddon), Baroda - Kalküta 1931, s. 82; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak* (trc. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1972, s. 116; *Keşfü'z-zunûn*, I, 533, 684, 802; II, 1371, 2029; Abdullah Ahîskavî, *Revâmizü'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, vr. 642^a; Browne, *LHP*, IV, 57; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1486-1487; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 316; Brockelmann, *GAL*, II, 272; *Suppl.*, I, 840; II, 294; Safâ, *Edebiyyât*, V, 160; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâîk*, III, 124-127; Kumî, *Hulâsatü't-tevârîĥ* (nşr. İhsân İsrâkî), Tahran 1359, I, 84; C. E. Bosworth, "al-Maybudi", *El* (Fr.), VI, 903.

H. BEKİR KARLIĞA

KÂDÎ NU'MÂN

(bk. NU'MÂN b. MUHAMMED).

KÂDÎ SAFED

(bk. OSMÂNÎ, Hatîb).

KÂDÎ SÂİD

(bk. SÂİD el-ENDELÜSÎ).

KÂDÎ ŞÜREYH

(القاضى شريح)

Ebû Ümeyye el-Kâdî Şüreyyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûfî (ö. 80/699 [?])

Tâbiin devrinin ileri gelen fakihlerinden, Kûfe kadısı.

18 (639) yılında kırk yaşında iken Hz. Ömer tarafından kadı tayin edildiği rivayeti doğru ise (İbn Asâkir, XXIII, 13; İbn Hacer, III, 271) 600 yılı civarında doğmuş olmalıdır. İbn Sa'd gibi birçok eski müellifin nesep silsilesini verirken Şüreyyh'i Kinde kabilesine mensup Râişoğulları'na nisbet etmesinden ve Haccâc'ın idama mahkûm ettiği Saîd b. Cübeyr'e kendisinden başka Arap olmayan birini kadı tayin etmediğini söylemesinden (İclî, s. 216; Vekî, II, 392) Arap olduğu sonucu çıksa da Buhârî, onun Kinde kabilesinin müttefiki olması sebebiyle bu nisbeyi aldığını belirterek Arap asıllı olmadığına işaret etmiştir. Nitekim kendisine kabilesi sorulduğunda müslüman olduğunu ve Kinde divanına kayıtlı bulunduğunu söyleyerek (İbn Sa'd, VI, 132; Vekî, II, 199, 295) tipik bir Arap olmayan müslüman (mevâlî) tavır sergilemiştir. Kaynaklarda çoğunlukla Hâris olarak kaydedilen babasının adının Abdullah, Hânî, Şerâhil veya Şurâhbîl olduğu rivayetleri varsa da bunlar doğru değildir. Babasının Yemen'de yaşayan İran asıllı bir aileye mensup bulunduğu ve Hz. Peygamber'in doğumundan yirmi yıl kadar önce Habeşliler'i Yemen'den çıkarmak için mücadele veren mahallî bir hükümdara yardım etmek üzere Fars imparatoru tarafından gönderilen askerî birlik içinde yer aldığı rivayet edilir. Şüreyyh'in Resûl-i Ekrem'e gelip İslâmiyet'i kabul ettiği ve Yemen'de kalabalık bir ailesi bulunduğunu söylemesi üzerine onları girmesinin emredildiği, döndüğünde ise Hz. Peygamber'in vefat etmiş olduğu şeklinde bir rivayete dayanarak onun sahâbî olduğu ileri sürülmüşse de İbn Maîn, İbn Mende, Zehebî, İbn Hacer gibi hadisçilere göre sahâbî değildir. Şüreyyh, Resûlullah henüz hayatta iken Müslümanlığı kabul eden, ancak kendisiyle görüşmeyen kimselerden (muḥadram) olup Hz. Ebû Bekir döneminde Yemen'den Medine'ye göç etmiştir.

İslâmiyet'i daha Yemen'de iken Muâz b. Cebel'den öğrenen Şüreyyh Hz. Ömer, Ali, Âişe, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ûd, Abdurrahman b. Ebû Bekir, Ürve b.